

MARIAN ANDRZEJ WESOŁY

Arystoteles, Księga Alfa Meizon (I) *Metafizyki*

Aristotle, the Book Alpha Meizon (I) of Metaphysics

ABSTRACT: We present a new Polish translation of the book Alpha Meizon (I) of Aristotle's *Metaphysics*, which attempts to express, more accurately and, possibly, more faithfully, its conceptual content and argumentative sequence. We have translated it both on the basis of the new edition of this book and on the recent studies on Aristotle's *Metaphysics*. A brief introduction, giving thematic headings to individual chapters of this difficult text, as well as concise substantive footnotes, are meant to be helpful to the reader. We want to show the complex sequence of Aristotle's arguments in his project of wisdom as the theory of first principles. This book Alpha Meizon is an important source for reconstruction of the early Greek and Platonic 'unwritten' philosophy.

KEYWORDS: Aristotle • Metaphysics • Alpha Meizon • new Polish translation

In Memoriam

Henrici Berti (†05.01.2022)

*Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει.
Wszyscy ludzie z natury pragną poznawać.*

Metaph. 980a21

Można wykazać w świetle nowszych badań, że *Metafizyka* nie jest „teologią” racjonalną, ani „ontologią”, ani tym bardziej „onto-teologią”, ale dociekaniem pryncypiów, czyli pierwszych zasad¹. Tutaj w związku z tłumaczoną księgą *Alpha Meizon* wspomnieć warto o powstałych ponad dekadę temu fundamentalnych publikacjach, które były efektem międzynarodowej współpracy. I tak ukazały się na ten temat materiały zjazdu naukowego

¹ Zob. M. Wesoły, *Wokół najnowszych studiów nad Metafizyką Arystotelesa*, [w:] A. Maryniarczyk, M. Kunat, Z. Pańpuch (red.), *O metafizyce Arystotelesa. U podstaw filozofowania realistycznego*, Lublin 2017, s. 441–462. Odsyłamy tu przede wszystkim do tych opracowań wybitnego arystotelika: E. Berti, *Struttura e significato della Metafisica di Aristotele*, Roma 2008; Aristotele, *La Metafisica*, con testo originale a fronte. Traduzione, introduzione e note di Enrico Berti, Roma–Bari 2017.

w Katanii, w którym uczestniczyło dwunastu wybitnych uczonych włoskich². Rozprawiano nad wykładnią doksografii Arystotelesa w tej księdze dotyczącej przedsokratyków (pitagorejczyków, Parmenidesa, Empedoklesa, Anaksagorasa) i dalej nad krytyką Platona oraz projektem filozofii pierwszej. Ponadto cztery teksty dotyczą recepcji tej księgi u Plotyna, Aleksandra z Afrodyzjas, Asklepiosa z Tralle, i w łacińskim średniowieczu.

Ważny, lecz mało znany, komentarz Asklepiosa z Tralle do pierwszej księgi *Metafizyki Arystotelesa* wraz z tekstem greckim ukazał się w przekładzie włoskim z obszernymi objaśnieniami³. Był to zapis wykładów Ammoniosa z Hermii (V/VI wiek n.e.), autora o niebywalej wnikliwości i erudycji, świadczący o tym, jak żywa była myśl Arystotelesa u komentatorów neoplatoników.

Druga nader znacząca współpraca naukowa w badaniach nad księgą *Alpha Meizon Metafizyki* zaowocowała ważną publikacją z 18 międzynarodowego *Symposium Aristotelicum*⁴. Jedenastu uczonych rozważało wnikliwie kolejne rozdziały tej księgi, po czym następuje jej nowe długo oczekiwane wydanie krytyczne (s. 387–516), które opracował Oliver Primavesi na podstawie wyczerpującej analizy rękopisów i tradycji pośredniej, także arabskiej i łacińskiej.

Niejako na przekór tym światowym badaniom, a właściwie bez ich znajomości, pewien nasz ekscentryczny filolog przedłożył skandalizujące publikacje, które mają całkowicie odsądzać autorstwo tzw. *Metafizyki Arystotelesa*⁵. Nasze istotne zastrzeżenia i argumenty krytyczne wyraziliśmy już uprzednio⁶, a tutaj w związku z księgą *Alpha* wspomnimy tylko, co następuje. W komentarzu Asklepiosa (*In Metaph.* 4) i w scholium manuskryptu E *Metafizyki* z X wieku (*Parisinus graecus 1853*) występuje wzmianka, że księgę tę

² R.L. Cardullo (a cura di), *Il libro Alpha della Metafisica di Aristotele tra storiografia e teoria*. Atti del Convegno Nazionale, a cura di Loredana Cardullo, Catania 2009 (294 strony),

³ R.L. Cardullo (a cura di), *Asclepio di Tralle. Commentario al libro Alpha Meizon (A) della Metafisica di Aristotele*. Introduzione, testo greco, traduzione e note di commento, Roma 2012 (stron 512). Zob. M. Wesoły, *New Approaches to the Book Alpha Meizon of Aristotle's Metaphysics and to its Unique Neoplatonic Commentary by Asclepius of Tralles*, „Peitho. Examina antiqua” 4, 2013, s. 307–311.

⁴ *Aristotle's Metaphysics Alpha: Symposium Aristotelicum*, edited by Carlos Steel, with an Edition of the Greek Text by Oliver Primavesi, Oxford 2012 (560 stron).

⁵ J. Bigaj, *Zrozumieć metafizykę*. Tom I: *Rozszyfrowanie dzieła zwanego 'Metafizyką' Arystotelesa*, Część 1: *Bibliofilska kompilacja i jej skutki*, Toruń 2004; Część 2: *Elementy składowe i ich pochodzenie. Księgi centralne*, Toruń 2005; J. Bigaj, *Dlaczego „Pseudo-Arystoteles”?: argumenty za nieautentycznością Metafizyki: wprowadzenie do przekładu przypisywanego Arystotelesowi dzieła Metafizyka*, Ustrzyki Dolne 2014.

⁶ M. Wesoły, *Zdekonstruować metafizykę Arystotelesa*, „Peitho. Examina antiqua” 2, 2011, s. 221–229.

miał napisać Pazykles z Rodos, słuchacz Arystotelesa i brat Eudemos, lecz przy tym następuje stwierdzenie, że to nie prawda. Wszelako nowsze badania także w aspekcie kodykologicznym świadczą na rzecz autentyczności obydwu pierwszych ksiąg *Metafizyki*, *Alpha Meizon* i *Elatton*⁷.

Wbrew temu szczytem filologicznej fantazji jest pewna publikacja o Pseudo-Arystotelesie tych ksiąg⁸. Zaiste Stagiryta „przewróciłby się grobie”, gdyby mu było dane dowiedzieć się o sobie takich „rewelacji”, że to nie on, ale niejaki Pazykles z Rodos (o którym nic nie wiemy) napisać miał dialog *O prawdzie czyli o typach wyjaśnianiu*, z którego w następstwie urobiono owego pseudo-Arystotelesa w księgach A i α (*sic!*).

Co więcej, i przykro stwierdzić, że jest to nie tylko tendencyjne naginanie pod nieautentyczność, ale i umyślne dekontruowanie czy nawet „okaleczanie” sensu tekstu Arystotelesa, jak już w przekładzie pierwszego i wiekopomnego zdania *Metafizyki* (zob. powyższe *motto*, po łacinie *Omnes homines natura scire desiderant*) w takim brzmieniu: „Człowiek ma wrodzoną ciekawość” (*sic!*). Umyślne też jest to, że w oddzielnie wydanych przez Jana Bigaja kilku zeszytach z tekstem greckim i polskim przekładem widnieje tylko tytuł *Metafizyka* bez podania autorstwa oryginału Arystotelesa, a także bez miejsca i daty wydania.

Oprócz tego osobliwego tłumaczenia skażonego dogmatem falsyfikacji całego dzieła, wcześniej powstały dwa całościowe polskie przekłady *Metafizyki* Arystotelesa⁹. Jak zauważy Czytelnik, nasze tłumaczenie, oparte na nowej edycji krytycznej księgi *Alpha*, różni się znacząco od tamtych w możliwie wiernym oddaniu oryginału pod względem pojęciowym, składniowym i argumentacyjnym. Dla ułatwienia lektury wprowadziliśmy w tekście więcej zasadnych akapitów, a w rozdziałach stosowane nagłówki tematyczne, a przypisy tylko związłe merytoryczne. Chodzi nam o ukazanie treści i sekwencji wywodów Arystotelesa w tej księdze, która jest istotnym źródłem dla poznania filozofii wczesnogreckiej i platońskiej, a także szkicem projektu dociekanej w następstwie filozofii pierwszej.

⁷ E. Berti, *Note sulla tradizione dei primi due libri della Metafisica di Aristotele*, „Elenchos” 3, 1982, s. 5–37; M. Hecquet-Devienne, *L’authenticité de Métaphysique ‘Alpha’ (meizon ou elatton) d’Aristote, un faux problème? Une confirmation codicologique*, „Phronesis” 50 (2), 2005, s. 129–149.

⁸ Pseudo Arystoteles, *Metafizyka. Księgi Alfa Maior i Alfa Minor wraz z rekonstrukcją Pazyklesa z Rodos O prawdzie czyli O typach wyjaśniania*. Tekst grecki z przekładem polskim. Opracował i przełożył Jan Bigaj, Ustrzyki Dolne 2012.

⁹ Arystoteles, *Metafizyka*, przełożył, wstępem, komentarzem i skorowidzem opatrzył Kazimierz Leśniak, Warszawa 1983; Arystoteles, *Metafizyka*. Tekst polski opracowali Mieczysław A. Krąpiec, Andrzej Maryniarczyk na podstawie tłumaczenia Tadeusza Żeleźnika. Lublin 2017 (pierwsze wydanie 1996).

W *Analitikach wtórych* Stagiryta gruntownie określił przedmiot wiedzy naukowej (*episteme*), warunki jej przesłanek i typy wyjaśniania przyczynowego¹⁰. Z kolei zespół ksiąg, które w następstwie nazwano umownie τὰ μετὰ τὰ φυσικά, stanowi swoiście sproblematyzowaną kontynuację metodologicznych i naukoznawczych dociekań Arystotelesa w aspekcie teorii pryncypiów, czyli pierwszych zasad, przyczyn i elementów¹¹. Jego wywody wyrastały z ustawicznej dyskusji z poprzednikami i współczesnymi wokół mądrości (*sophia*) jako naczelnej wiedzy o pryncypiach, określenia jej dziedziny oraz wynikających do rozstrzygnięcia aporii (trudności problemowych). Stagiryta poszukiwał nadrzędnej mądrości jako filozofii pierwszej, która tworzyłaby ogólną wiedzę o czterech przyczynach wyjaśniających, co było jego niezwykle oryginalnym i sproblematyzowanym pomysłem.

„Wszyscy ludzie z natury pragną poznawać”. To znamieny początek księgi pierwszej, rozważającej poziomy i etapy ludzkiego poznania od postrzeżeń zmysłowych, pamięci i doświadczenia, po sztukę, wiedzę naukową i najwyższą mądrość. Wyróżnikiem takiej mądrości jest ogólność, ścisłość, nauczalność, nadrzędność, boskość i znajomość przyczyn wszechrzeczy. Ta ostatnia okazuje się podstawowa, gdyż w nauce docieka się przyczyn jako pryncypiów wyjaśniania, czyli właściwych odpowiedzi na pytanie „dlaczego?”. Dla Stagiryty tymi zintegrowanymi przyczynami są materia jako substrat, z którego coś powstaje, forma jako substancjalna istotność, źródło ruchu i zmiany, oraz cel, czyli ze względu na co dana rzecz się staje.

Te cztery przyczyny zostały już przezeń sformułowane w *Fizyce* (I–II) i w *Analitikach wtórych* (II 11), a teraz w księdze *Alpha* specjalnie podjęte stanowią przedmiot dociekań wraz z doksograficznym przeglądem wcześniejszych wokół nich założeń. Według Stagiryty Tales był początkodawcą (*archegos*) takiej filozofii o naturze wszechrzeczy, zakładając zasadę (*arche*) materialną, a Empedokles i Anaksagoras – zasadę sprawczą, natomiast pitagorejczycy, Parmenides i Platon – zasadę formalną. Jednakże przyczyny celowej nikt nie wyraził w sposób zasadny i jasny. Nikt nie ujął w pełni owych czterech przyczyn, ale wszyscy razem, choć mętnie, wnieśli coś twórczego do dalszych skorygowanych dociekań.

¹⁰ Zob. Arystoteles, *Analityki pierwsze. Analityki wtóre*. Przekład i opracowanie Marian A. Wesoły. Lublin–Roma 2020; M.A. Wesoły, *Dowodzenie/wyjaśnianie naukowe według Arystotelesa*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 63/2018, s. 255–282.

¹¹ Zob. I. Bell, *Metaphysics as an Aristotelian Science*, Sankt Augustin 2004. Autor wykazuje, jak Arystoteles konstruuje metafizykę podług modelu metodologicznego swych *Analitik wtórych*.

Arystoteles ustalił swoiste pojęcie filozofii jako dociekanie pierwszych zasad i na tej podstawie dokonał przeglądu założeń swych poprzedników, od Talesa do Platona, których także później zwykło się uznawać za filozofów. Wcześniejszej mądrości mitologów, teologów i poetów (Homer, Hezjod itp.) nie zaliczał do filozofii jako takiej. Sprecyzował on ogólny jej przedmiot jako dociekanie zasad i przyczyn natury wszechrzeczy, pozwalający jednych włączyć, a drugich wykluczyć z tej dziedziny.

Nie oznacza to, że takie pojęcie filozofii było jedynie podówczas możliwe, czy w ogóle pierwsze zaproponowane. Wcześniej Heraklit, Parmenides i Empedokles zwiastowali mądrość jako dziedzinę boską dostępną tylko nielicznym, natomiast Sokrates postulował dialektyczne wypytywanie, a Platon w *Sympozjonie* (204a-b) umiłowanie wiedzy jako boskie wyzwanie Erosa, pewien sposób życia w umiłowaniu mądrości jako ćwiczeniu duchowym¹².

Referując poglądy wcześniejszych filozofów, ukazywał on błędy i niedostatki monistów i pluralistów, a najczęściej (ponad 20) zarzutów stawiał współczesnej mu platońskiej wizji idei, liczb ejdetycznych i pierwszych zasad. Prawie dosłowne powtórzenie tych zarzutów wraz z surową krytyką pryncypiów bezpośrednich uczniów Platona, Speuzypa i Ksenokratesa, występuje w dwóch ostatnich księgach *Metafizyki* (M-N). Już zresztą poprzednio traktował o tym Arystoteles w znanych nam tylko fragmentarycznie księgach *O dobru*, *O ideach*, *O filozofii*, *O pitagorejczykach*, *O Demokrycie*, i o innych postaciach filozofów (zob. tytuły w katalogu jego pism u Diogenesa Laertiosa (V 21–27)¹³.

Wywody Arystotelesa uznaje się za relację doksograficzną czy nawet za pierwszą historię filozofii, choć nie było to w jego zamysle, a tylko wyeksponowanie własnych pryncypiów w świetle dotychczasowych dociekań o naturze wszechrzeczy. Arystoteles przecież nie był historykiem filozofii, ale badaczem systematycznym. Podjęta przezeń analiza krytyczna poprzedników jest metodyczna i zasadna z punktu widzenia kształtowania się jego rozstrzygnięć. Podaje on przy tym szereg cennych informacji, skądinąd nieznanych. To dzięki Arystotelesowi wiemy, co przejął Platon od Sokratesa

¹² Zob. P. Hadot, *Czym jest filozofia starożytna*, Warszawa 2000; G. Cambiano, *I filosofi in Grecia e a Roma. Quando pensare era un modo di vivere*, Bologna 2013; Ch. Horn, *Antike Lebenskunst: Glück und Moral von Sokrates bis zu den Neuplatonismus*, München 1998; L. Rossetti, *La filosofia non nasce con Talete e nemmeno con Socrate*, Bologna 2015; M. Wesoły, *Ethos w filozofii helleńskiej*, [w:] *Historia filozofii*. Cz. II, red. S. Janeczek, A. Starościc, Lublin 2020, s. 127–151.

¹³ Zob. M. Wesoły, *Arystoteles według Diogenesa Laertiosa*, [w:] „Viro vere Academico. Księga poświęcona pamięci profesora Bogdana Walczaka”, red. E. Skorupska-Raczyńska, A. Niekrewicz, Gorzów Wielkopolski 2022, s. 241–262.

i pitagorejczyków, a także w czym się od nich różnił. Byłoby niedorzeczne kwestionowanie *en bloc* tych pierwszorzędnych źródeł na ten temat. Należy przy tym właściwie zrozumieć dialektykę Arystotelesa w stawianiu i rozstrzygnięciu filozoficznych problemów¹⁴.

W tym sensie księga I *Metafizyki* jest pierwszym doksograficznym i aporetycznym ujęciem rozwoju teorii pryncypiów łącznie z filozofią Platona w jego *agrapha dogmata*, czyli w „poglądach niepisanych”. Jego pojęcie filozofii jako naturalne pragnienie poznania i umiłowanie wiedzy realistycznej nie odpowiada idealistycznej mentalności, dlatego głównie za krytykę Platona bywa on przedmiotem kontrowersji a nawet awersji ze strony niektórych filozofów, historyków i filologów¹⁵.

Tak więc księga *Alpha* jako wprowadzenie do projektu *Metafizyki* stanowi przeglądowe rozpoznanie tendencji i braków wokół poszukiwanej mądrości, czyli filozofii pierwszej w wymiarze metodologicznym¹⁶. Kolejne księgi dotyczą wielu związanych z tym aporii, dociekania bytu jako bytu, a zwłaszcza formy substancjalnej jako istoty rzeczy. ∞

¹⁴ Zob. E. Berti, *Sul carattere 'dialettico' della storiografia filosofica di Aristotele*, [w:] *Storiografia e dossografia nella filosofia antica* (a cura di G. Cambiano), Torino 1986, s. 101–125; C. Viano, *Dossografia dialettica e storia critica della filosofia in Aristotele. Tre esempi nella 'Metafisica'*, „Journal of Ancient Philosophy” 5 (2), 2011, s. 1–13. Właściwie docenia Arystotelesa jako doksografa J. Mansfeld, *Doxography of Ancient Philosophy*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/doxography-ancient/>.

¹⁵ Takie powstały książki przeciwko Arystotelesowej deformacji przedsokratyków i Akademii Platona: H. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, Baltimore 1935; *Aristotle's Criticism of Plato and the Academy*, Baltimore 1944; *The Riddle of the Early Academy*, Berkeley 1945. Zob. wbrew temu oparte na Arystotelesie ujęcia Platona: S. Blandzi, *Platoński projekt filozofii pierwszej*, Warszawa 2002; M. Wesoły, *Plato's Analytic System of Principles in Aristotle's Critical Account*, [w:] U. Burchmüller (hrsg.), *Platons Hermeneutik und Prinzipiendenken im Licht der Dialoge und der antiken Tradition*, Zürich–New York 2012, s. 247–275. Wersja wcześniejsza: „Roczniki Filozoficzne” 56, 2008, s. 299–320; M. Wesoły, *Świadectwa niepisanej dialektyki Platona*, „Peitho. Examina antiqua” 6, 2015, s. 205–266; M.A. Wesoły, *Der 'Tübinger' Platon – nowy paradygmat hermeneutyczny*, [w:] C. Mielczarski (red.), *Antyk i współczesność*, Warszawa 2015, s. 65–80; Th. A. Szlezák, *Platon. Meisterdenker der Antike*, München 2021 (rozdz. 7).

¹⁶ Na ten temat zob. S. Blandzi, *Aristotle's Πρώτη Φιλοσοφία: Metaphysics, Ontology, Theology or Methodology?*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, 61/2016, s. 273–285.

MARIAN ANDRZEJ WESOŁY – Prof. zw. emeryt w UAM. Obecnie pracuje w Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wlkp. Ogólny obszar zainteresowań: filozofia antyczna (grecko-rzymska) i bizantyńska. Autor ponad 200 publikacji naukowych (niektóre w językach obcych), tłumacz wielu greckich tekstów filozoficznych. Współpracuje z kilkoma ośrodkami zagranicznymi, głównie we Włoszech, Grecji i Niemczech. Współzałożyciel czasopisma naukowego „Peitho. Examina Antiqua”, poświęconego greckiej, rzymskiej i bizantyńskiej filozofii.

MARIAN ANDRZEJ WESOŁY – Prof. ordinarius, emeritus at Adam Mickiewicz University. Now works at The Academy of Jacob of Paradies in Gorzów. His area of research is ancient philosophy both Greco-Roman and Byzantine. An Author of over 200 scholarly and scientific publications in this fields (in various languages) and a translator of numerous Greek philosophical texts, He has cooperated extensively with diverse international academic institutions and centers (predominantly in Italy, Greece and Germany). A co-founder and co-editor of the „Peitho. Examina Antiqua” journal (leading, peer-reviewed journal devoted to investigation of ancient Greek, Roman and Byzantine thought).

ORCID: 0000-0002-5418-8913

